

(NE)ŽALIOJI MYLIA: STUDIJA APIE MIRTIES BAUSMES TARPUKARIO LIETUVOJE

ČERNEVIČIŪTĖ, Sigita; KAUBRYS, Saulius. *Kartuvių kilpa, kulka ir dujų kamera: mirties bausmė Lietuvoje 1918–1940 metais*: monografija. Vilnius: Gimtasis žodis, 2014. – 251, [2] p. ISBN 978-9955-16-529-3

Justas Stončius
Klaipėdos universitetas

198

Mirties bausmės kelia dvejopas nuotaikas: provokuoja vertybines konfrontacijas, baimę, bet kartu sužadina racionaliam paaiškinimui sunkiai pasiduodančią pagarbą. Ko gero, būtent tai yra priežastys, kurios padeda išlaikyti patrauklios temos statusą. 2014 m. publikuota istorikų Sigitos Černevičiūtės ir Sauliaus Kaubrio monografija atskleidžia mirties bausmės taikymą tarpukario Lietuvoje.

Šiuolaikinėje Lietuvos istoriografijoje galima pastebėti nemenką susidomėjimą Pirmosios Lietuvos Respublikos nusikaltimais. Atlikti tyrimai apima platų spektrą: nuo abejotino patikimumo publicistinių straipsnių iki solidžių akademinų studijų. Todėl dera pažymėti, kad toli gražu ne visos recenzuojamos knygos dalys yra absoliučiai originalios. Iki šiol būta studijų, skirtų mirties bausmėms tarpukario Lietuvoje analizuoti, tačiau aktualizuojama tematika atsispindi kitų tyrimų kontekste, o nuoseklus autorių darbas su gausia šaltinių baze, išskiriant Lietuvos centrinę valstybės archyvą, leido nesibaiminant priiimti atsakomybę už nusikaltimų rekonstrukcijas ar teisės aktų interpretacijas.

Autorių išsikeltas tikslas atskleisti mirties bausmių praktiką Lietuvoje 1918–1940 m. yra įgyvendintas, ir istorinio tyrimo svarba abejonių nekelia. Juolab kad pastaraisiais metais tiek viešojoje erdvėje, tiek populistiniuose vadovaujančiuose sluoksniuose pasigirsta raginimų sugrąžinti mirties bausmę, bet tai iš esmės yra stresinė visuomenės reakcija į rezonansinius nusikaltimus. Nepaisant to, kad analitinės preferencijos knygoje aiškiai įvardijamos, pasigendama detalesnio paaiškinimo, kokie metodai bus taikomi – parašyti, kad tik aprašomasis ar analitinis, iš esmės reiškia neparašyti nieko. Norisi „paprėkaištauti“ autoriams, kad buvo ignoruotas lyginamasis metodas, kuris įgalintų nustatyti, kokių buvę mirties bausmę reglamentuojančių teisės aktų ir vykdymo praktikų skirtumų ar panašumų (specifika) lyginant su Baltijos ar kitomis valstybėmis, ar būta kontaktavimo apraiškų.

1918 m. Lietuvos Valstybės Taryba priėmė Laikinosios Konstitucijos pamatinius dėsnius, o viename iš jų nurodyta, kad tose „srityse, kuriose Lietuvos valstybės nėra išleistųjų naujų įstatymų, laikinai palieka tie, kurie yra buvę prieš karą, kiek jie neprieštarauja Lietuvos Konstitucijos pamatiniams dėsniams“ (p. 42). Todėl Lietuvos baudžiamosios sistemos pagrindą sudarė perimtas Rusijos imperijos Baudžiamasis kodeksas (1903 m.) ir 1869 m. Karinių Įstatymų Sąvadas bei nacionaliniai įstatymai. Įvedus karo padėtį Lietuvoje ir 1919 m. paskelbus Ypatinguosius Valstybės Apsaugos Įstatus, mirties bausmės taikymo už padarytus nusikaltimus sąrašas buvo išplėstas. Steigiamajame Seime kairiosios partijos pasisakė už mirties bausmės panaikinimą, o dešinėsios – priešingai, tačiau būtent minėti Valstybės Apsaugos Įstatai įtvirtino mirties bausmę Lietuvoje, o 1920 m. tai buvo reglamentuota Laikinojoje Lietuvos Valstybės Konstitucijoje. Mirties bausmės vykdymas buvo numatytas Baudžiamojo proceso įstatyme, o dovanoti gyvybę buvo galima remiantis Amnestijos ir Malonės įstatymais. Mirties bausmė Lietuvoje buvo taikoma su trumpomis pertraukomis iki pat sovietinės okupacijos, bet nėra nustatytas tikslus įvykdytų mirties bausmių skaičius. Nuosprendžiai buvo vykdomi pakariant arba sušaudant (1919–1937 m.), tačiau ilgai kilo karininkijos nepasitenkinimas, nes budeliais tapdavo Lietuvos kariai. Todėl 1937–1940 m. buvo pradėta taikyti mirties bausmė nunuodijant dujų kameroje – recenzuojamos knygos autoriai pažymi, jog toks mirties taikymo būdas Lietuvoje, ko gero, buvo vienas pirmųjų Europoje.

Tyrime neliko nepastebėta humanizmo ir bausmės atimant gyvybę priešprieša arba iškeliami „keršto“, „atlygio“ ir pagarbos žmogaus gyvybei problema Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu. Vis dėlto jaunoje valstybėje laikytasi nuostatos, kad tai yra teisinė atgrasymo priemonė nuo kriminalinių nusikaltimų, nepriklausomybės kovų oponentų (daugiausia bolševikų kolaborantų ir lenkų šnipų), o galiausiai politinių autoritarinio Antano Smetonos režimo priešininkų, siekiant įbauginti ir parodyti režimo tvirtybę.

Nepaisant to, kad atlikto tyrimo vertė nekvestionuotina, kai kurios tarsi „smulkmenos“, o veikia nekorektiškai teiginiai kiek diletantiškai įsikomponuoja bendrame kontekste. Pavyzdžiui, Holokausto sąvoka aiškinama taip: tai yra „didelio masto tautos naikinimas, ypač nuodijant ar deginant [...] dažniausiai taip vadinamas *hitlerininkų* [išskirta autoriaus – J. S.] sumanytas žydų tautos persekiojimas ir naikinimas“ (p. 36). Toks apibrėžimas verčia suabejoti autorių atsakingumu dėl vartojamų terminų, mat čia aiškiai įžvelgiami sovietiniam naratyvui būdingi „šablonai“.

Norėjęs pažymėti, kad šios knygos skaitytojas turėtų jaustis kiek apgautas. Vaizduotę sužadinantis skambus leidinio pavadinimas „Kartuvių kilpa, kulka ir dujų kamera: mirties bausmė tarpukario Lietuvoje 1918–1940 metais“ kiek apgaulingas, mat ieškantiems jautresnių siužetinių linijų ar dramų su sarkazmo elementais teks nusi-

vilti. Teisingumo dėlei reikia pasakyti, kad tyrime pasitaiko intriguojančių bandymų rekonstruoti nusikaltimų priežastis, o skaitytoją įtraukia įtarumo jausmas, kad ne visi nusikaltusieji tikėjosi mirties bausmės ir juolab ne visi buvo jos verti. Tačiau pabrėžtina, kad tai yra kapitalinė studija apie mirties bausmės taikymo praktiką Pirmojoje Lietuvos Respublikoje, ir neverta tikėtis pikantiškų / ciniškų / sadistinių detalių. Kita vertus, „netikrumo“, arba nesolidaus marketingo, įvaizdį kuria knygos galinia-me viršelyje pateiktas pasakojimas apie žvangančius geležinius pančius ir isteriškus šauksmus su „prieskoniu“ – „gelbėkite, mane veda šaudyti“. Todėl vertėtų paminėti keletą epizodų, kurie ne tiek sudomintų mokslinių pretenzijų neturintį skaitytoją, kiek apskritai įrodytų koreliaciją su knygos pavadinimu išsakytomis aspiracijomis: 1. 1919–1920 m. Ukmergės ir Utenos apskrityse siautė gauja, kurie savo aukas pakeldavo nuo žemės ir svilindavo padus, badydavo peiliais, kol galiausiai kankinamasis atiduodavo pinigus ir brangenybes. Mirties bausme buvo nuteistas žydų kilmės gaujos vadas, tačiau kariuomenės rabinas atsisakė atvykti pakalbėti su pastaruoju, motyvuodamas prasta sveikata. Kiti miesto rabinai pasielgė taip pat, o vyriausiasis pasakė: „Jūs jį sušaudykite, o mes čia už jį pasimelsime...“ (p. 78.); 2. 1929–1931 m. Žemaitijoje siautėjo gauja, kurios lyderis Petras Jockus neneigė savo žiauraus elgesio. Spaudoje aprašant teismo proceso eigą pažymėta, kad P. Jockus, klausydamasis nukentėjusiojo liudijimų, juokėsi, tačiau stengėsi kiek „reabilituotis“: „teisybė, deginom, bet negalima sakyti, kad mes buvome visai be širdies; juk reikėję jiems sužinoti, kur Toleikio pinigai. Be to, kai išeidami Toleikius surištus sumetę į svirną ir ten juos užrakinę, tai išeidami, kadangi tai buvęs rytas, jie, plėšikai, pašėrę Toleikių gyvulius. Tas rodo jų akuratiškumą ir gerą širdį“ (p. 144).

Pabaigoje verta pažymėti, kad S. Černevičiūtės ir S. Kaubrio studija papildė istorijos tarpsnį, apie kurį dažnai susidaro įspūdis kaip apie jau išsamiai ištyrinėtą, neparankų „atradimų“ polėkiui. Kartu ji atskleidžia, kad toks įspūdis yra klaidingas, nes iš esmės tik pastaruoju dešimtmečiu pasirodė nešališkų ir politiškai neangažuotų tyrimų apie tarpukario Lietuvą. Todėl ši knyga apie mirties bausmių praktiką svariai prisideda prie istoriografinio įdirbio tiriant Pirmąją Respubliką.